

Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri

Burhanettin Zengin *

Özet

Uzun yıllar büyük bir atalet içerisinde olan Türk turizmi, 1983 yılında çıkartılan Turizmi Teşvik Kanunu ve hükümetlerin turizme önem vermeye başlamasıyla, hızlı bir gelişme eğilimine girmiştir. İlk yıllarda turistik yatırımlar için harcamalar yapılırken, sonraki yıllarda yatırımlar tamamlanıp ardı ardına işletmeye alınmaya başlanmasıyla, ülkeye büyük ölçüde dış kaynaklı döviz girişleri hızlanmıştır. Bu sayededir ki 1983 yılında 1,625 milyon turist sayısı ve 411 milyon US dolarlık turizm gelirinden, 2008 yılında 26,337 milyon turist sayısına ve 16,761 milyar US dolarlık turizm gelirin'e ulaşılmıştır. Turizm sektörü bugün artık ülkemizin vazgeçilmez sektörlerinden biri haline gelmiştir. Bu durum turizm ekonomisi yönünden büyük bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'de turizm sektörü 1980'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu kapsamda çalışmamızda ikincil kaynaklar kullanılarak, turizm sektörünün Türkiye Ekonomisindeki yeri ve önemi tespit edilmek suretiyle, 1980 - 2009 yılları arasında turizm sektöründe iktisadi anlamda görülen değişimler tablolar yardımıyla analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Sektörü, Türkiye Ekonomisi, Ödemeler Dengesi, Turizmde İstihdam, Bölgesel Kalkınma

REAL AND MONETARY EFFECTS OF TOURISM SECTOR ON TURKISH ECONOMY

Abstract

Turkish tourism sector which was operating in a sloth way for long years, has entered

* Yard. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü / bzengin@gmail.com

in a rapid growth trend by Tourism Incentive Law came into force at 1983, and by the supports of governments. In the first years, expenditures for touristic investments has been done, afterwards the investments has returned as outsourced currency incomes for the country. In this way, the number of incoming tourists and tourism revenue of Turkey has been reached to 26,337 million tourists and \$16,761 million at 2008, while it was 1,625 million tourists and \$411 million at 1983. Nowadays, tourism is one of the indispensable sectors for Turkey. This situation in terms of tourism economy can be considered as a major transformation.

As it mentioned above, tourism sector in Turkey, has been started to develop by 1980s. In this context, in our paper, via secondary sources, the importance of tourism sector at Turkish Economy is handled; and by the data of tourism sector between the years of 1980-2009; the changes in economic terms were analyzed.

Keywords: *Service Sector, Turkish Economy, Balance of Payment, Tourism Employment, Regional Development*

1.GİRİŞ

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de turizm faaliyetleri son 25 yılda gelişme eğilimine girmiştir. Türkiye'de turizm sektöründe özellikle 1980'li yıllardan itibaren yapılan yatırımlara ve izlenen politikalara bağlı olarak gözle görülür düzeyde gelişme gözlemlenmiş olup günümüzde de bu gelişmenin sürmekte olduğu söylenebilir. Bu dönemde sadece ekonomik alanda değil, sosyal ve kültürel alanlarda da Türkiye dışa açılmış olup bu dönemdeki dışa açılma politikaları turizm açısından da önemli gelişmelere öncülük etmiştir.

Türkiye tarih, kültür ve doğal güzellikler açısından pek çok ülkeye göre oldukça zengin kaynaklara ev sahipliği yapmaktadır. Yıl boyunca dört mevsimin yaşanması, üç tarafının denizlerle çevrili olması, eşsiz doğal güzellikleri, ince ve temiz kumlu plajları ve istikrarlı bol güneşli günleri ile büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Birçok tarihi medeniyetin bu topraklar üzerinde hüküm sürmüş olması, ülkemizi bir açık hava müzesi konumuna getirmiştir. Bunun yanı sıra, mutfak kültürümüz ve konukseverliğimiz uluslararası turizm faaliyetlerine katılanların dikkatini de çekmektedir.

1980 yılında uygulamaya konulan Ekonomik İstikrar Tedbirleri ile turizm sektörü gelişme aşamasında öncelikli sektörler arasına alınmış ve turizmi teşvik kanunu ile sektörü teşvik edici uygulamalar yürürlüğe konmuştur (Çeken,2003: 134).

Dünya genelinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra ivme kazanmaya başlayan turizm faaliyetlerinin, ekonomik yönü ağır basan bir faaliyet olarak görülmesine neden olmuştur.

Özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmeleri için sanayi ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesi zorunludur. Ancak sanayinin ve dış ticaretin finansmanı sorunu, ihracatın ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetlerin önem kazanmasını sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında turizm döviz kazandırıcı özelliği nedeniyle, sanayinin finansmanında etkili sektörlerden biridir denilebilir (Çakır ve Bostan,2000: 35) Bu çalışmamızda 1980'den itibaren Türk turizminin ekonomideki önemi ve yıllar itibariyle gösterdiği performans incelenmeye çalışılmıştır.

2. TURİZM VE EKONOMİ

Ekonomi genellikle herkesin istediğini karşılayacak miktarda kaynağın olmadığı durumu belirten kıtlık kavramından hareketle tanımlanmaktadır. Ekonomi, insanların isteklerini karşılayan kıt kaynaklar arasında yaptıkları seçimleri anlamaya çalışan bir bilimdir. (Robbins: 1932). Yani ekonomi bilimi insan ihtiyaçlarının son derece çeşitli olması, buna karşın bu ihtiyaçları karşılayabilecek kaynakların sınırlı olması ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için alternatifler arasında seçim yapma zorunluluğunu inceleyen bilimdir diyebiliriz.

Turizmin temel ekonomik önemi, bir ülke ya da yöreye gelen turistlerce yapılan harcamalardır. Turizmin ulusal ya da uluslararası olsun asıl ekonomik önemi; turistlerin varış yerinde yaptıkları harcamalar yoluyla, ülkeye ve yerel halka ekonomik katkı sağlamalarıdır. Her yıl turizm akımları yoluyla gelişmiş ekonomilerden diğer ekonomilere büyük miktarlarda değer aktarımı yapılmaktadır.

Turizmin bir kitle hareketi olarak ortaya çıkışından uzunca bir süre sonra ekonomi bilimi turizm faaliyetine değinmiştir. 1920'lerin sonlarına doğru turizm bazı ülkelerin ekonomileri için önemi hızla artan faaliyet niteliği kazanmış, özellikle ödemeler bilânçosu yönünden ağırlığı arttıkça dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır.

İnsanlar, turizme katılma kararı alırken bu kapsamdaki bir dizi problemi de tercihleriyle çözmek durumundadır. Kişinin bu tür kararlarında ekonomik faktörlerin etkisi söz konusudur. Boş zamanın hangi tüketim amacına ne oranda ayrılacağı, yine gelirin çeşitli ihtiyaçlara nasıl dağıtılacağı ve boş zamanın tüketimi ile turizme ne kadar gelir tahsis edileceği, turizm olayının alacağı biçim ekonomik analize konu olacaktır. Geniş anlamıyla toplumda ne kadar kişinin turizm faaliyetlerine katılacağı, ne kadar geceleme yapılacağı, hangi turistik mal

ve hizmetlerin talep edileceği, bunların nasıl karşılanacağı, harcamanın hangi bölgelere yöneleceği ve bu harcamalardan yerli halkın doğrudan veya dolaylı olarak ne kadar pay alacağı gibi sorunlar turizm ekonomisinin konusu alanına girmektedir.

3. TURİZMİN EKONOMİ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Ekonomi; tarım, sanayi ve hizmetler sektörü olmak üzere üç temel sektörden oluşur. Her bir sektör alt sektörler ayrılır ve sektörlerin üretim toplamları belli bir dönem içinde ekonominin toplam üretim değerini verir (Yağcı, 2007: 8).

Ekonomik koşullar, hem tesis ve hizmet arzında hem de turizm talebinde önemli bir etkidir. Seyahat maliyetinin yanı sıra kişilerin mali durumları da tatil kararlarında önemli bir rol oynar. Sağlıklı bir ekonomi turizm sektöründe ihtiyaç duyulacak yurt içi ve yurt dışı ulaşımında, yatırım için mevcut kaynakların belirlenmesine yardımcı olur (Henderson, 2007:33-34). Kendi iç ekonomik dinamikleri olan turizm endüstrisi üzerinde yerel, ulusal ve uluslararası ekonomilerin yapıları önemli etkiler yaratmaktadır. Değişimin niteliğine bağlı olarak ürün ve fiyatlar konusunda gidilecek yerlerin (destinasyonların) çekiciliğinin daha fazla veya daha az olması kaynak pazardaki talebi düşürecek veya canlandıracaktır.

Etkinlik birey, firma ve piyasalar açısından ayrı ayrı irdelenir. Bireylerin ya da kişilerin tüketici olarak tercihleri ve genel davranış şekilleri tüketici davranışları teorisinin uğraşı alanına girer. Mikro ekonomi kapsamında turizm ele alındığında, mikro ekonominin temel konusu etkinliklerdir. Turizmde tüketim faaliyetinde bulunan kişi veya kurumların hangi ekonomik güdülerle hareket ettiğini anlamak mümkün olmaktadır. Üretim ve maliyet teorisinin turizme uyarlanmasıyla, turizmde kısa ve uzun dönem üretim ilişkileri analiz edilebilir. Arz ve talep teorileri de fiyatın belirlenmesi konusunda hem firma hem de bireyler açısından bilgiler vermektedir. Mikro ekonomideki piyasa analizleri, turizm işletmelerinin pazar payı elde etmek veya pazar payını genişletmek ve korumak konusunda geliştirmeleri gereken stratejilerin alt yapısını hazırlar. Makro ekonomi kapsamında ise; ulusal gelir hesaplamaları, toplam talep, toplam arz, yatırımlar, tasarruflar, devlet harcamaları, dış ticarete ait büyüklükler, para arzı, para talebi, enflasyon, işsizlik başta olmak üzere çok

çok sayıda konunun turizm sektörüyle ilişkisi vardır (Yağcı, 2007: 10).

Turizm dünya ölçeğinde pek çok ülke ekonomisi üzerine önemli katkılar sağlayan bir faaliyet alanıdır. Turizm faaliyeti özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, ihtiyaç duyulan döviz sağlayan, istihdam olanaklarını artıran ve refah düzeyi yüksek bir yaşam tarzını söz konusu ülke insanlarına kazandıran bir özellik arz etmektedir.

Turizm bir hizmet sektörüdür. Bu sektör tarafından üretilen mal ve hizmetlerin, üretildikleri yerde ve eş zamanlı olarak tüketilmeleri zorunludur. Ayrıca bu mal ve hizmetlerin satılması, ilgili ülkenin bir bakıma ihracat yapması anlamına gelmektedir. Turistik mal ve hizmetlerin üretildikleri yerlere giderek söz konusu turistik mal veya hizmeti satın alırlar. Bu şekilde o mal ve hizmeti üreten işletmeler veya ülkeler, yurtdışına herhangi bir mal veya hizmeti göndermeksizin, döviz geliri elde etmektedirler.

Gelişmekte olan birçok ülke açısından turizmin çekici yönlerinden belki de en önemlisi, sağladığı ekonomik faydaları daha kısa sürede gösterebilmesidir. Fakat bir turizm yatırımının getiri sağlamadan önceki hazırlık dönemi, diğer sektörlerdeki yatırımlara oranla daha uzundur. Turizm, başarılı bir tanıtım kampanyasından kısa bir süre sonra gelişmekte olan ülkelerin şiddetle gereksinim duyduğu döviz girdisini sağlayabilen, gelir ve istihdam artışı yaratabilen bir sektördür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmede karşılaştıkları en büyük sorun olan döviz darboğazının aşılmasında, turizm sayesinde elde edilen dövizler bir çıkış yolu olabilmektedir. Ayrıca turizm harcamaları ve turizm amaçlı yatırımlar da, çoğaltan etkisiyle orantılı olarak ekonomiye bir canlılık kazandırmaktadır (Tutar, 1990:126).

Diğer sektörlerle karşılaştırıldığında; verimlilik, turizmde daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle, turizmde marjinal sermaye/hasıla oranı düşük kalmaktadır ve bu oran ne kadar düşükse, yeni yatırımın verimliliğinin o kadar yüksek olduğu kabul edilmektedir (Barutçugil, 1986:34).

Turizm, gelir ve refahın ülkeler arasında ve ülke içinde yeniden dağılımını sağlamaktadır. Uluslararası turizm hareketlerinin gelişmesi, gelişmiş ülkelerden gelişmekte

olan ülkelere doğru bir gelir akımı doğurmaktadır. Belirli turizm çekiciliklerinin gelişmekte olan ülkelerde ve bölgelerde yoğunlaşması ve ayrıca emek yoğun faaliyetlerin turizmde önemli bir yer tutması, gelir ve refahın bölgeler ve toplum katmanları arasında dengeleyici yönde yeniden dağılmasını sağlamaktadır (İçöz ve Kozak,1998:159).

4. TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Türkiye'de turizm sektörüne yönelik politika belirleme çalışmaları 1980'de başlamıştır. Aynı yıl içinde çıkartılan “Turizmi Teşvik Kararı”, 1982'de yürürlüğe giren 2634 sayılı “Turizmi Teşvik Yasası”, ve 1985 yılında turizmin “Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektörler” kapsamına alınmasıyla turizm sektörünün gelişmesindeki engeller önemli ölçüde giderilmiş ve kısa zaman içerisinde turizm sektörü Türk ekonomisi için vazgeçilmez bir konuma gelme başarısını göstermiştir.

Türkiye, 1983 yılında 1,6 milyon turist ile 411 milyon dolar turizm geliri, 2009 yılında 32 milyon turist ağırlayıp 21,2 milyar dolar gelir elde etmiş ve 2008 yılında sağlanan turizm gelirinun dış ticaret açıklarını kapatmadaki payı yüzde 31,3'e çıkmıştır. Türkiye dünya turizmindeki pazar payını % 2,5'e çıkardığında, 2010 yılı rakamları 25 milyon turist ve 25 milyar ABD doları gelir, 2020 rakamları ise 40 milyon turist ve 50 milyar ABD doları gelir olması tahmin edilmektedir. Türkiye (WTO, 2003, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003 ve 2009).

Emek yoğun bir yapıya sahip olan turizm sektörü, sektördeki sermaye/ iş gücü oranının düşük olması nedeniyle az yatırımla daha çok istihdam sağlama özelliğine sahiptir (Türkiye Vakıflar Bankası, 2001). 20. yüzyılın ikinci yarısında, ülke ekonomilerinin karşılaştığı ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların çözümünde ve ekonomik darboğazların aşılmasında turizm, ekonomik özellikleri ile adeta bir kurtuluş umudu haline gelmiştir (Öztaş,2002). Turistik hareketler genel olarak yöresel, bölgesel ve ulusal düzeyde gelişme sağlar (Zengin,2006).

4.1. Turizmin Ödemeler Dengesine Etkileri

Turizmin milli ekonomideki ve uluslararası ekonomik bağlantılardaki rolü ilk olarak

ödemeler bilânçosundaki yeri ile belirtilmektedir. Turist kabul eden ülkenin uluslararası ekonomik durumunu en iyi ve en açık şekilde gösteren ölçü, o ülkenin dış ödemeler bilânçosudur (Çeken, 2003).

Bilindiği gibi bir ülkenin belirli bir dönem içerisinde (genellikle bir yıl) dış ülkelerle olan tüm ekonomik işlemlerini göstermek amacıyla, belirli bir sisteme göre tutulan kayıtlara “Ödemeler Bilânçosu” denir. Aktif ve Pasif olmak üzere iki kısımdan oluşan bu bilançonun, bu iki unsuru arasındaki dengeye ödemeler dengesi denilmektedir (Zengin, 2006).

Tablo 1'de verilen Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de 1980 yılında turizm gelirlerinin ihracattaki payı % 11,2 iken, turizm giderlerinin ithalattaki payı % 1,5'tir. 2009 yılında turizm gelirlerinin ihracattaki payı % 20,8 ve turizm giderlerinin ithalattaki payı % 2,9'dur. Bu verilerden turizm gelirlerinin ihracat gelirlerinin içinde çok önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2'e göre Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yaptığı araştırmalar göstermiştir ki turizm gelirleri Türkiye dış ticaret açığının büyük bir bölümünü karşılamaktadır. Turizm gelirlerinin dış ticareti kapama payı 1980 yılında yaklaşık 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı dalgalı bir şekilde azalarak 1985 yılında 2,9 milyar dolar, 1990 yılında ise daha önceki dönemlere göre artarak 9,5 milyar dolara, 1995'te ise 13,2 milyar dolara, 2000 yılında yine artış göstererek 22,3 milyar dolara ve 2005 yılında ise 43,2 dolar 2008 yılında ise 69,8 dolara yükselmiştir.

Tablo 1: Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri ve Turizm Giderlerinin İthalat Giderlerine Oran (1980–2008) (1.000.000 US\$)						
YIL	İHRACAT	TURİZM GELİRLERİ	TURİZM GELİRLERİNİN İHRACAT GELİRLERİNE ORANI (%)	İTHALAT	TURİZM GİDERLERİ	TURİZM GİDERLERİNİN İTHALAT GİDERLERİNE ORANI (%)
1980	2 910.1	326.7	11.2	7 909.4	114.7	1.5
1981	4 702.9	381.3	8.1	8 933.4	103.3	1.2
1982	5 746.0	370.3	6.4	8 842.7	108.9	1.2
1983	5 727.8	411.1	7.2	9 235.0	127.3	1.4
1984	7 133.6	840.0	11.8	10 756.9	276.8	2.6
1985	7 958.0	1 482.0	18.6	11 343.4	323.6	2.9

1986	7 456.7	1 215.0	16.3	11 104.8	313.6	2.8
1987	10 190.0	1 721.1	16.9	14 158.0	447.7	3.2
1988	11 662.0	2 355.3	20.2	14 335.4	358.0	2.5
1989	11 624.7	2 556.5	22.0	15 792.1	565.0	3.6
1990	12 959.3	3 225.0	24.9	22 302.1	520.0	2.3
1991	13 593.5	2 654.0	19.5	21 047.0	592.0	2.8
1992	14 714.6	3 639.0	24.7	22 871.1	776.0	3.4
1993	15 345.1	3 959.0	25.8	29 428.4	934.0	3.2
1994	18 105.9	4 321.0	23.9	23 270.0	866.0	3.7
1995	21 637.0	4 957.0	22.9	35 709.0	912.0	2.6
1996	23 225.5	5 962.1	25.7	43 626.6	1265.0	2.9
1997	26 261.1	8 088.5	30.8	48 558.7	1 716.0	3.5
1998	26 974.0	7 808.9	28.9	45 921.4	1 753.9	3.8
1999	26 587.2	5 203.0	19.6	40 671.7	1 471.0	3.6
2000	27 774.9	7 636.0	27.5	54 502.8	1 711.0	3.1
2001	31 334.2	10 066.5	32.1	41 939.1	1 738.0	4.1
2002	35 081.1	11 900.9	33.9	50 831.7	1 880.0	3.7
2003	46 877.6	13 203.1	28.2	69 339.7	2 113.3	3.1
2004	63 167.0	15 887.7	25.1	97 539.8	2 524.0	2.6
2005	73 476.4	18 153.5	24.7	116 774.2	2 870.4	2.5
2006	85 534.7	16 850.8	19.7	139 576.2	2 742.3	2.0
2007	107 271.8	18 487.0	17.2	170 062.7	3 259.6	1.9
2008	131 965.7	21 910.9	16.6	201 960.3	3 506.4	1.7
2009	102 133.6	21 249.2	20.8	140 889.0	4 146.7	2.9

Kaynak: *Kültür ve Turizm Bakanlığı. Turizm İstatistikleri, 2010*

T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre; 1980 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını karşılama oranı % 6,5 iken 1985'de % 49,81'e kadar yükselmiş, 1990 yılında % 33,75, 1995 yılında % 37,51, 2000 yılında % 34,12, 2005 yılında % 42 oranına ulaşan rakamlar 2008 yılında % 31,3 oranındadır.

Uluslararası turizmin yarattığı döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist çeken ülkenin ise döviz arzını arttırıcı bir rol oynamaktadır (Olahı ve Timur,1986). Turizmin dış ödemeler bilançosuna yansıyan kısmı, turist ziyaretlerinin

oluşturduğu döviz gelir ve giderleridir. Başka bir ifade ile aktif dış turizm ile pasif dış turizm arasındaki farktır (Bulut,2000:78).

2007 yılında Türkiye'nin dünya turizmindeki payı % 2,2'dir. Türkiye Akdeniz çanağındaki diğer rakiplerine göre geride kalmıştır. İspanya % 6,8, Fransa % 6,3 İtalya ise % 5 oranında bir pay elde ederken Türkiye komşu ülkelere göre daha öndedir. Yunanistan % 1,8, Hırvatistan ve Mısır % 1,1 Fas ise % 0,8 oranında pay almışlardır (www.arenagazetesi.com.tr).

Tablo: 2 Turizm Gelirleri ve Dış Ticaret Açıkları (Milyon TL)			
YILLAR	DIŞ TİCARET AÇIĞI	TURİZM GELİRİ	TURİZM GELİRLERİNİN DIŞ TİCARETİ KAPAMA PAYI (%)
1980	4 999	326.7	6.5
1981	4 231	381.3	9.01
1982	3 097	370.3	11.95
1983	3 507	411.1	11.72
1984	3 624	840	23.17
1985	2 975	1 482	49.81
1986	3 648	1 215	33.30
1987	3 968	1 721.1	43.37
1988	2 673	2 355.3	88.11
1989	4 167	2 556.5	61.35
1990	9 555	3 225	33.75
1991	7 326	2 654	33.52
1992	8 191	3 639	45.12
1993	14 160	3 959	27.95
1994	4 216	4 321	102.49
1995	13 212	4 957	37.51
1996	19.424	5 962.1	30.69
1997	21 315	8 088.5	37.94
1998	12.925	7 808.9	60.41
1999	9.443	5 203	55.09
2000	22.375	7 636	34.12
2001	4.606	10 066.5	218.55
2002	8 590	11 900.9	138.54
2003	16.230	9.676	56.6
2004	32.372	15 887.7	49
2005	43.297	18 153.5	42
2006	54.041	16 850.8	31.1
2007	62.790	18 487.0	29.4
2008	69.8	21 910 964	31.3

Bu tablo T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3'e göre ülkemize gelen yabancı sayısı, 1980'de 1.288.060 iken sürekli artarak 1990 yılında 5.389.309, 2000 yılında ise 10.428.153'e yükselmiştir. 2009'da rakam 32.006.149'a ulaşmıştır. Yurtdışına çıkan vatandaş sayısına bakıldığında ise, 1980 itibariyle 1.794.808 olan yurtdışına çıkan vatandaş sayısı 1990'da 2.917.118'e, 2000'de 5.284.336'a ve 2009 yılında ise 2.469.048'a düşmüştür..

Tablo: 3 Turizm Gelir- Gider Dengesi ve Ortalama Harcama									
YILLAR	Gelir (1 000 \$)	Gelir de Ği Őim %	Gelen Yabancı Sayısı	Yabancı Başına Ort. Harcama (\$)	Gider (1000 \$)	Giderdeki De Ği Őim %	Çıkan Vatandaş Sayısı	Vatandaş Başına Ortalama Harcama %	Denge (1000 \$) +
1980	326 654	-	1 288 060	253.6	114 738	-	1 794 808	63.9	211 916
1981	381 268	16,7	1 405 311	271.3	103 313	-9,95	1 783 891	57.9	277 955
1982	370 320	-2,87	1 391 717	266.1	108 919	5,42	1 899 377	57.3	261 401
1983	411 088	11,0	1 625 099	253	127 337	16,9	1 998 162	63.7	283 751
1984	840 000	104,3	2 117 094	396.8	276 806	117,38	2 071 189	133.6	563 194
1985	1 482 000	76,4	2 614 924	566.7	323 600	16,9	1 806 163	179.2	1158 400
1986	1 215 000	-18,01	2 391 085	508.1	313 570	-3,0	1 622 237	193.3	901 430
1987	1 721 117	41,6	2 855 546	562.7	447 739	42,78	1 921 681	233	1 273 378
1988	2 355 295	36,84	4 172 727	567.5	357 966	-20,05	2 114 780	169.3	1 997 329
1989	2 556 529	8,68	4 459 151	570.3	565 000	57,83	2 464 318	229.3	1991 529
1990	3 225 000	26,14	5 389 308	621.3	520 000	-7,9	2 917 118	178.3	2 705 000
1991	2 654 000	-17,7	5 517 897	519.7	592 000	13,84	2 770 758	213.7	2 062 000
1992	3 639 000	37,11	7 076 096	533	776 000	31,08	2 997 318	258.9	2 863 000
1993	3 959 000	8,8	6 500 638	668.1	934 000	20,36	3 311 313	282.1	3 025 000
1994	4 321 000	9,14	6 670 618	647.7	866 000	-7,28	3 446 618	251.2	3 455 000
1995	4 957 000	14,7	7 726 886	641,5	912 000	5,31	3 981 391	229.1	4 045 000
1996	5 962 100	20,2	8 614 085	692,1	1 265 000	38,7	4 260 701	296.9	4 697 100
1997	8 088 549	35,6	9 689 004	834,8	1 716 000	35,65	4 632 876	370.4	6 372 549
1998	7 808 940	-3,45	9 752 697	800.6	1 753 000	2,15	4 601 349	380.9	6 055 040
1999	5 203 000	-93,3	7 487 285	694,9	1 471 000	-16,0	4 758 211	309.1	3 732 000

2000	7 636 000	46,76	10 428 153	732,2	1 711 000	16,31	5 284 336	323.8	5 925 000
2001	10 066 500	31,8	11 618 969	866,3	1 738 000	1,57	4 856 143	357.9	8 328 500
2002	11 900 900	18,22	13 256 028	897.7	1 880 000	8,17	5 131 071	366.4	10 020 900
2003	13 203 100	10,94	14 029 558	941.0	2 113 300	12,4	5 928 454	356,4	11 089 800
2004	15 887 700	20,33	17 516 908	906.9	2 524 000	19,43	5 928 454	425,7	13 363 700
2005	18 153 500	14,26	21 124 886	859,3	2 870 400	13,7	8 246 056	348.1	15 283 100
2006	16 850 800	-7,17	19 819 833	850.1	2 742 300	-4,46	8 274 793	331.4	14 108 500
2007	18 487 008	9,7	27 214 988	679.2	3 259 625	18,8	4 956 069	657.7	15 227 383
2008	21 950 800	18,73	30 979 979	708.5	3 506 400	7,57	4 892 070	716.7	18 444 400
2009	21 249 337	-3,19	32 006 149	663.9	4 145 740	18,23	2 469 048	1167.9	17 103 597

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri 2010.

Aynı dönemde Türkiye'nin turizm gelirleri ise şöyle gerçekleşmiştir. 1980 yılında 326,6 milyon dolar turizm geliri elde eden Türkiye, 1990 yılında 3,2 milyar dolar, 2000 yılında 7,6 milyar dolara ve 2009 yılına gelindiğinde ise 21,2 milyar dolara ulaşmıştır. Tablo 3'e göre gelir ve giderdeki değişim oranlarına bakıldığında özellikle 1984 yılında giderdeki bir önceki yıla oranla 117,38 oranındaki değişim ile gelirdeki 104,3'lük bir artış dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin 1980'den itibaren turizm sektörü ile ilgili veriler incelendiğinde sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 1980'li yılların başındaki ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, 1986 yılı Çernobil Kazası ve 1991 yılındaki Körfez Savaşı, Asya Krizi (Bulut,2000:75) ve 11 Eylül 2001'de ABD'ye gerçekleştirilen terörist saldırıları hariç, bütün veriler için bir artış söz konusu olduğu görülmektedir.

Bu artış, hem dünya hem de Türkiye ekonomisinde büyümenin gerçekleşmesi, kişi başına gelirin artması, çalışma saatlerinin azalması, boş zamanların artması, teknolojik gelişmeler ve uluslararası ilişkilerin ilerlemesi gibi gelişmeler sonucunda meydana gelmiştir. Kuşkusuz Dünyada ve Türkiye'de kişi başına gelirin artması, turizm sektörüne yönelik talebi olumlu etkilemiştir. Bunun sonucu olarak, ülkemize gelen yabancı sayısı, yurtdışına çıkan vatandaş sayısı, turizm gelirleri, giderleri, Türkiye'ye gelen yabancı başına ve yurtdışına çıkan

vatandaş sayısı, turizm gelirleri, giderleri, Türkiye'ye gelen yabancı başına ve yurtdışına çıkan vatandaş başına ortalama harcama miktarı sürekli artmıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin 1980 sonrası turizm sektörüne gereken önemi verip, gerekli yatırım ve tanıtım faaliyetlerini arttırması da kaydedilen gelişmede önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye'de turizm politikasının temel hedeflerinden biri, dış ödemeler bilançosundaki açığın bir kısmının dış turizm gelirleri yardımıyla giderilmesidir. Türkiye, planlı kalkınma döneminin başında, ülkenin ödemeler bilançosu açıklarını turizm gelirleriyle azaltmayı hedeflediğinden, turizmin geliştirilmesini plan kapsamına almıştır. 1980 yılı itibariyle varılan noktanın hedeflere ulaşmada önemli olduğunun göstergesidir. Bugün dış ticaret açıklarının 21,9'u turizm gelirleriyle karşılanabilmektedir. Siyasi istikrarın sağlayacağı ekonomik gelişme ve güven ortamının bu yolla sağlanan döviz gelirlerini arttıracığı ve ödemeler bilançosuna daha anlamlı katkı yapacağı açıktır (Erdoğan, 1996:224).

Tablo 3'e göre turizm gelirleri ile gelen yabancı sayısı arasındaki ilişkileri inceleyip analiz etmek ve ileriye dönük değerleri tahmin etmek amacıyla yapılan tek değişkenli regresyon analizi sonuçları şu şekilde açıklanabilir.

Tablo 4 turizm gelirleri ile gelen yabancı sayısına ilişkin regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre model anlamlıdır. (F: 666,9, $p \leq 0,05$). Modele göre gelen yabancı sayısı gelirdeki değişimin % 96,0'ını açıklayabildiği söylenilebilir.

Tablo 4: Gelen Yabancı Sayısının Turizm Gelirlerine Etkisi

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t- değeri	Anlam düzeyi
Sabit	B	Std. Hata	Beta		
Gelen Yabancı Sayısı	0,767	0,030	0,980	25,790	0,000

Bağımlı Değişken: Turizm Gelirleri: R: ,980, R²: ,960, Düzeltmiş R²: ,958, D-W: ,486, Model için F: 665,124, $p < 0,05$

Dolayısıyla bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkinin pozitif ve kuvvetli olduğu söylenilebilir. Gelirler, gelen yabancı sayısının önemli bir kısmını açıklayabilir niteliktedir. Dolayısıyla gelen yabancı sayısını bilmek turizm gelirlerinin tahmininde % 96,0'lık bir doğruluk payı ile tahmine imkân vermektedir. Regresyon analizinin anlamlı olup olmadığını anlayabilmek için F değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesine bakıldığında $p \leq 0,05$ olduğundan söz konusu model bağımlı değişkeni açıklamada önemli katkı sağladığı söylenilebilir. Modele göre yabancıların yaptığı ek bir birim harcama yapıldığında gelirimiz % 0,761 oranında artış gösterecektir.

$$\text{Gelir} = -35,0 + 0,761(\text{Gelen yabancı sayısı})$$

4.2. Turizmin İstihdam Üzerindeki Etkileri

Herhangi bir sektörün ekonomi üzerindeki gözle görülebilir en belirgin etkilerinden biri oluşturduğu istihdam olanaklarıdır. Turizm sektöründe mekanizasyon ve otomasyon imkânları bazı bilgisayar sistemlerinin kullanımı dışında sınırlı olması nedeniyle, sektörün meydana getirdiği istihdam yoğunluğu diğer sektörlerle göre daha yüksektir. Sektörde emek-yoğun üretimin hâkim olması nedeniyle turistik tüketim harcamaları, yüksek oranda doğrudan istihdam etkisi oluşturmaktadır. Bunun yanında turizm sektörüne mal ve hizmet sunan yan sektörlerle de yeni iş imkânları sağlayarak dolaylı istihdam etkisi meydana getirmektedir. Turizmin meydana getireceği dolaylı istihdamın niceliği sektörün yerel ekonomi ile ne kadar entegre olduğuna bağlıdır (Mill ve Morrison, 1992:294).

Yüksek oranda işsizlik sorunu ile karşı karşıya bulunan gelişmekte olan ülkelerde hükümetler düzenli ve verimli iş alanları yaratarak ekonomik faaliyetlerle yakından ilgilenmektedirler. Sektördeki doğrudan istihdam 1993 yılından 2000 yılına kadar olan 7 yıllık süre içinde de % 52 oranında artış göstermiştir. TÜRSAB Ar-Ge departmanı çalışması verilerine göre 2001 yılından 2008 yılına kadar geçen 7 yıllık süre içerisinde değişim oranı tahmini % 79'dur.

Tablo: 5 Turizmin İstihdam İçindeki Payı, (%)				
YILLAR	TURİZMDE DORUDAN İSTİHDAM	DEĞİŞİM ORANI %	DOĞRUDAN İSTİHDAMIN TOPLAMDAKİ PAYI %	TÜRKİYE TOPLAM İSTİHDAMI
1993	662.081	% 52	3.5	18.600.000
1997	891.334		4.3	20.900.000
1998	975.399		4.6	21.374.000
1999	1.012.152		4.6	21.860.000
2000	1.009.211		4.8	20.934.000
2001	1.007.793		5.1	19.742.000
-----	-----	Değişim Oranı 2001-2008		-----
2008 (*)	1.807.890	% 79	8.7	21.736.000

Kaynak: TÜRSAB (2009 Nisan) (*) Tahmini değer

TÜRSAB Ar-Ge Departmanının 2009 Nisan ayında yaptığı bir çalışmada 2008 yılında turizmde doğrudan istihdam edilen kişi sayısının tahmini 1.807.890 olduğu belirtilmiştir (www.tursab.org.tr). Türkiye'de turizmde istihdam rakamlarının temel dayanak noktası yatak başına çalışan kişi sayısı oluşturmaktadır. Türkiye'de yapılan birçok araştırmaya göre konaklama işletmelerinde yatak başına 0,5 kişinin istihdam edildiğini göstermiştir. 2007 yılı itibariyle turizm işletme belgeli yatak sayısı 532.262 yatırım belgeli yatak sayısı 254.191'dir. Bu durumda konaklama işletmelerinde doğrudan çalışan iş gücü sayısı 400.000 kişidir. Söz konusu rakamlara ulaştırma ve seyahat işletmeleri, yat ve marinalar ile alış-veriş merkezlerinde çalışanlar eklendiğinde; turizm sektöründe doğrudan istihdam yaklaşık 850 bine ulaşmaktadır. 2010 yılında ise bu rakamın 1 milyon 527 bine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Turizm harcamalarının istihdam yarattığı alanlar, turistlerin yaptıkları harcamalar ve turizm sektörünün yaptıkları harcamalar olarak iki bölümde incelenebilir.

Turistlerin yaptıkları harcamalar; konaklama, yiyecek-içecek, ulaşım, giyim vb.dir. *Turizm sektörünün yaptığı harcamalar;* maaşlar ve ücretler, bahşişler, ikramiyeler, müzik ve eğlence, yiyecek-içecek satın alınması, malzeme ve üretim maddeleri alımı vb.dir. Harcamalardan en son yararlananlar ise; muhasebeciler, reklamcılar, mimarlar, avukatlar,

avukatlar, esnaf ve zanaatkârlar, yemekçiler, rehberler, doktorlar, dişçiler vb.dir. Turizm sektörünün aynı zamanda vergi vb. ödemelerle devlet gelirlerine de olumlu katkılar sağlamaktadır.

4.3. Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri

Turizm pek çok ülke tarafından kalkınmanın bir aracı olarak görülmektedir. Bir hizmet sektörü olarak istihdam yaratma potansiyeli dikkate alındığında öneme sahip olduğu söylenilebilir. Turizm ülkede yeni iş imkânları yaratılması suretiyle bölgelerarası gelişmişlik farkının azalmasına etki yaparak bölgelerde dengeli kalkınmaya imkân tanımaktadır. Turizm yatırımları bir ülkenin daha az kalkınmış bölgelerinde teşviklerle hız kazandığında, bu yatırımların bölgede yarattığı yeni iş imkânları çalışan kesimin gelirlerini arttırmanın yanı sıra, bölgenin gelir dağılımında da olumlu etkiler oluşturmaktadır (Çeken,2003:147).

Bir bölgede turist trafiğinin artması, daha çok istihdam ve devlet gelirini arttırmak isteyen devleti, alt yapı hizmetlerini geliştirmeye yöneltir. Turizmin uyarıcı etkisi sayesinde yeni alt yapı yatırımları gerçekleştirilmektedir. Bu sayede bölge halkı yüksek standartlı alt yapı hizmetlerine ve yüksek hayat standartlarına kavuşmaktadır. Özellikle kalkınmakta olan ülkelerde turistik potansiyeli olan yörelerin geliştirilmesinde turizm sektörü gibi “yardımcı sektörlerin” kalkınmaya hız verici ve tamamlayıcı etkilerinin anlaşılır olduğu söylenilebilir. Bir ülkenin sahip olduğu turistik potansiyel kullanılarak geri kalmış bölgelerin kalkınması sağlanabilecek ve bu yolla ülkede bulunan bölgelerarası dengesizlikleri gidermede turizmde bir payının olduğu söylenilebilir (Zengin,2006).

4.4. Turizmin Sektörler Arası Rekabete Etkileri

Hizmetler sektörü içinde yer almakla birlikte, turizm taşıdığı özellikler nedeniyle diğer sektörlerle de yakın bir ilişki içindedir. Turizm sektörü, turistik ihtiyaçların karşılanmasında ekonominin bütün sektörlerinden yararlandığı gibi, bazı sanayi kollarını da içine almakta, bazılarını kendi ihtiyaçlarına göre şekil vermekte, bir kısmını da yeniden şekillendirmektedir (Öztaş, 2002:65).

Turizm-sanayi ilişkileri bakımından günümüzde giderek önem kazanan diğer bir husus, çevre kirlenmesi ve doğal görünümün bozulmasıdır. Bu durum; sanayi yatırımlarına, ilave maliyetler yükleyerek toplam yatırım maliyetini arttırıcı yönde etki yapmaktadır. Kuruluş yeri seçiminde sanayi yatırımları ile turistik yatırımların aynı mekâna yönelmeleri, bu tür problemleri ortaya çıkarmaktadır.

Bir bölgede turizmin gelişmeye başlamasıyla artan işgücü ihtiyacı, genellikle tarım hatta sanayi sektöründen turizm sektörüne kayan işgücü ile karşılanmaktadır. Turistik gelişme nedeniyle artan işgücü talebi, kırsal kesimde yaşayan nüfusun, turistik gelişmelerin yaşandığı bölgelere/merkezlere kaymasıyla birlikte azalmaya yol açmaktadır. Bu durum tarım sektörüyle birlikte sanayi üretiminin işgücü kaybına neden olmaktadır. Bu durum karşısında sanayi ve tarım sektörünün işletmeleri, işgücü açıklarını kapatmak veya minimize etmek amacıyla otomasyon ve yeni teknolojileri kullanmak ve geliştirmek zorunda bırakmıştır (Bulut,1998:202).

Turizm sektörü diğer sektörler üzerinde oluşturduğu dolaylı etkiden kaynaklanan sürükleyici bir rol oynamaktadır. Turizm talebinin ortaya çıkardığı ek talep nedeniyle, mal ve hizmetlerin yerli halkın ödediği fiyatlardan ve ihracat fiyatlarından daha yüksek fiyatlara satılabilmesi, diğer sektörlerdeki üreticilerin ilgisini çekmektedir. Turizmin sektörler üzerindeki etkisi ülke, bölge ve turistik merkezlerde gelişmiş turizm türüne göre değişiklik göstermektedir.

Turizmin tarım sektörü üzerinde olumlu etkiler yaptığı kadar olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Turistik bölgedeki tarım alanlarının turizm faaliyetleri için ayrılması turistik tesis ve yazlık konutların yapımı için tarım alanı yapılmasından vazgeçilmesi, tarımsal faaliyetlerin gerilemesine neden olmaktadır. Turistik faaliyet uğruna köylü kesimin tarım alanlarına pansiyon, kamping, tatil köyü ve benzeri tesislerin kurulmasına izin verip bu doğrultuda yatırım yapması tarımsal üretimin gerilemesine neden olmaktadır. Bu durum ise turizmin tarım için bir alternatif sektör olması riskini doğurmaktadır (Albayrak,2001:44). Turizm sayesinde özellikle sanat, ticaret ve hizmet işletmelerindeki verimlilik artışları, daha kaliteli hizmet ve kalifiyeli personel istihdamını teşvik ederek ülke kalkınmasının yanı sıra sosyal gelişmeye de büyük bir katkı sağlamış olacaktır.

4.5. Turizmin Enflasyona Etkileri

Bir ülke ya da bölgede, turistik gelişmenin özellikle başlangıç dönemlerinde, mal ya da hizmetlerin artan talebi kısa sürede yeterince karşılanamadığından, turizmin genel bir fiyat arttırma etkisi vardır. Bunun yanı sıra yabancı ziyaretçilerin satın alma gücü ile yerli nüfusun

satın alma gücü arasındaki farklılıklar da fiyatların yükselmesine ve dolaylı olarak da enflasyonu körükleyici bir etkiye sahiptir. Gelişen bir ekonomide uluslararası turizmin ve iç turizmin canlanması hem ithal malların talebinde, hem de bölgesel ürün ve üretim faktörleri talebinde bir artış oluşturmaktadır. Söz konusu talep artışı, üretim faktörlerinin maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bunun yanında artan talebi karşılamak amacıyla alınan yatırım kararları ile yatırımların fiilen gerçekleşmesi eş zamanlı olmadığından, kısa dönemde talep artışından dolayı fiyatlar genel seviyesinde artışlar gözlemlenebilir (Öztaş,2002:63).

Turistik bölgelerde yeni kurulacak turistik işletmeler, bir yandan inşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmelere kazanç sağlarken, diğer yandan da bölgedeki arazi sahiplerine ve emlak bürolarına da kazanç imkânı yaratmaktadır. Bunun neticesinde yükselen arazi fiyatları nedeni ile bölge halkı kendi malları için daha fazla vergi vermek durumunda kalmaktadır. Böylece bölge halkı sahip oldukları taşınmaz malları ya kendisi çalıştırmak ya da daha büyük sermaye sahiplerine satmak zorunda kalabilirler. Turizm nedeniyle herhangi bir bölgede ortaya çıkan enflasyon ve fiyat artışları, bu bölgede turistik talebin yoğunlaşması nedeniyle kısa süreli ve bölge ile sınırlı bir fiyat artışı etkisi oluşturabilmektedir. Keynezyen yaklaşıma göre fiyatlar aşağıya doğru esnek değildir. Yani fiyatlar bir kez yukarıya doğru arttı mı, tekrar eski haline dönmeyebilir, Bununla birlikte, turizmde sezonunun sona ermesi ile beraber fiyatlarda başlangıçtaki seviyesine doğru çekilme eğilimi söz konusu olabilmektedir (İçöz ve Kozak,1998:210).

4.6.Turizmin Devlet Gelirlerine Etkileri

Turistik faaliyetler sonucu devletin elde edeceği kazançlar; işsizliğin azalması, döviz gelirlerinin artması, vergi gelirlerinin artması, sosyal güvenlik harcamalarının azalması ve devletin bizzat işletmeci kimliğiyle sektöre müdahalesi sonucu elde edeceği gelirlerin artmasıdır.

Turizm ve Milli Gelir; Milli Gelir bir yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatı ile parasal tutarıdır. Gayri Safi Milli Hâsıla, bir ülke ekonomisinde belirli bir sürede (bu süre genelde bir yıl olarak kabul edilir) üretilen mal ve hizmetlerin parasal ifadesidir. Gayri Safi Milli Hâsıla'dan dolayı vergiler (gümrük ve tekel vergileri, harçlar, bazı tüketim vergileri, vb.) düşüldükten sonra kalan net gelire ise Milli Gelir denir.

Tablo: 6 Turizm Gelirlerinin Gayri Safi Millî Hâsıla İçindeki Payı (Cari Alıcı Fiyatlarıyla)				
YILLA R	GAYRİ SAFİ MİLLÎ HÂSILA		TURİZM GELİRİ	TURİZM GELİRLERİNİN GSMH'DAKİ PAYI %
	MİLYON TL.	MİLYON \$	MİLYON \$	
1980	5 303 010.2	57 198.3	326.7	0.6
1981	8 022 745.3	46 087.2	381.3	0.8
1982	10 611 859.2	52 853	370.3	0.7
1983	13 933 008.1	50 153.5	411.1	0.8
1984	22 167 739.9	48 986.5	840	1.7
1985	35 350 318.4	52 597.6	14825	2.8
1986	51 184 759.3	75 173	1 215	1.6
1987	75 019 388.1	85 979	1 721.1	2.0
1988	129 175 103.7	90 460	2 355.3	2.6
1989	230 369 937.1	107 544	2 556.5	2.4
1990	397 177 547.4	150 758	3 225	2.1
1991	634 392 841	150 168	2 654	1.8
1992	1 103 604 909	158 122	3 639	2.3
1993	1 997 322 597.4	178 715	3 959	2.2
1994	3 887 902 917	132 302	4 321	3.3
1995	7 854 887 167	170 081	4 957	2.9
1996	14 978 067 283	183 601	5 962.1	3.2
1997	29 393 262 147	192 383	8 088.5	4.2
1998	53 518 331 580	206 552	7808.9	3.8
1999	78 282 966 809	185 267	5 203	2.8
2000	125 596 128 755	200 002	7 636	3.8
2001	176 483 953 021	145 693	10 066.5	6.9
2002	273 463 167 796	179 898	11 900.9	6.6
2003	356 680 888 000	239 235	13 203.1	5.5
2004	430 511 476 967	300 578	15 887.7	5.3
2005	486 401 032 274	360 876	18 153.5	5.0
2006	577 783 962 136	399 673	16 850.8	4.2
2007	843 178 400 000	648 754	18 487	2.8
2008	950 144 254 000	741 792	21 919.9	2.9
2009	953 974 000 000	617 611	21249.3	3.4

Kaynak: *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri, 2010*

Ülkeye gelen ziyaretçilerin yaptıkları harcamalar bir gelir olarak ortaya çıkmakta ve bu da milli gelire etkide bulunmaktadır. Turizmin ülke ekonomisi içindeki yerini tespit etmek için turizm gelirlerinin gayri safi milli hâsıla içindeki payını incelemek gerekmektedir. Turizm gelirlerinin GSMH' a olan katkısı şu şekilde ifade edilebilir; turistlerin yapmış oldukları harcamalar ile turistlere mal ve hizmet sunmak amacıyla yapılan gider harcamaları arasındaki fark Turizm gelirlerinin GSMH' a olan katkısını ifade etmektedir.

Türkiye'de turizm sektörünün GSMH 'ya olumlu katkısı 1983 yılında çıkarılan Turizm Teşvik Tedbirleri ve kalkınmada öncelikli sektörler arasına alınmasıyla sürekli artış göstermektedir. Turizmin milli gelire olan katkısı; turistik harcamaların toplam tutarı cari piyasa fiyatları ve sabit fiyatlarla ile hesaplanmakta ve bu tutardan turizm sektörüncü satın alınan mal ve hizmetlerin tutarı arasındaki fark, şeklinde hesaplanmaktadır (Zengin,2006).

Turistik faaliyetlerin gelişmesine paralel olarak devlet gelirlerinde bir artış söz konusudur. Turizmden sağlanacak devlet gelirleri; turizm işletmelerinden direkt alınan vergiler (Kurumlar Vergisi, Emlak Vergisi vb.), ayakbastı parası, vize parası, oyun harçları, haberleşme ve ulaştırmadan sağlanan gelirler, satış ve pul gelirleri gibi kalemlerden oluşan ve turizme atfedilen diğer gelirleri de saymak mümkündür (Öztaş,2002:63-64). Turizmin GSMH içindeki payı, 1984 yılına kadar % 1 barajını aşamamıştır. Bunun başlıca nedeni, o tarihe kadar turizmin ekonomik bir faaliyet olarak görülememiş olmasıdır. Bu nedenle, turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki gelir yaratma etkisi de sınırlı kalmıştır. 1980 öncesinde bu oran, yaklaşık % 0.6 seviyesinde seyretmiştir (Olalı ve Timur, 1986:60-61).

Bacasız endüstri diye tanımlanan turizm sektörü Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu söylenilebilir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre turizm sektörünün GSMH içindeki payı 1980 yılında % 0,6 iken, 1990 yılında yüzde 200 artışla % 1,2'e yükselmiş, 2000 yılında ise % 3,8 ve 2002 yılına gelindiğinde ise bu oran % 6,6'a ulaşmıştır. 2006 yılında % 5,2 ve 2007 yılında yaşanan siyasi ve ekonomik olumsuzluklar nedeniyle % 2,8'e gerilemiştir.

Ulusal gelir rakamları ücretler, faizler, kiralar ve karlardan elde edilmektedir. Gelirin tamamına yakın bir kısmı, gidilen yerdeki oteller, lokantalar ve diğer işletmelerde yaratılmaktadır. Bütün bu işletmelerde, daha fazla işgücü istihdam edilmesi, daha fazla gelir

yaratılmasına yol açabilmektedir (Bulut,1998:182). Turizm gelirinun ekonomide yarattığı etkinin bir diğer göstergesi de katma değerdir. Milli gelir üzerinde; turistik mal ve hizmet üretiminin yarattığı katma değer etkisi, diğer sektörlerden yüksek olduğundan önem kazanmaktadır. Bu nedenle; turizm sektöründe katma değer miktarının hesaplanması ve ortaya konulması gerekmektedir (İlkin ve Dinçer, 1991:34).

4.7.Turizmin Yatırımlara Etkisi

Yatırım gelecekte sağlanabilecek faydanın beklentisiyle, sahip olunan kaynakların belirli alanlara kanalize edilmesidir (Zengin,2006). Turistik çekim öğelerine sahip bir turistik bölgenin turizme açılması ve orada turistik hareketlerin yoğunlaşması, umulduğu kadar hızlı olmamaktadır. Bölgede turizm için gerekli altyapı ve üstyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi büyük miktarda sermayenin sektöre yönelmesine bağlıdır. Sektörün içerdiği risk oranının yüksek olması, ulusal ve uluslararası finans kuruluşları ve bankaların kredi vermekte çekingen davranmalarına neden olmaktadır. Sınırlı imkânlarla yapılacak turizm yatırımları ile turizmden beklendiği kadar fayda elde edilememektedir (Tutar,1999:50).

Turizm talebinin artmaya başlaması, ülkedeki özel girişimcileri ve devleti ek yatırımlar yaparak; turizm talebini karşılama yoluna sevk etmektedir. Bu ek yatırımlar aynı zamanda turizm sektörü için ek kapasite anlamına gelmektedir. Ancak turizm talebinin artması sadece turizm sektörünü değil, diğer sektörlerdeki yatırım miktarını da etkilemektedir (Tarhan, 1996:51). Turizm yatırımları; alt yapı yatırımları, konaklama tesisleri yatırımları ve diğer hizmet tesisi yatırımları olmak üzere üç ana grupta toplanmaktadır (Barutçugil, 1986:131).

Alt Yapı Yatırımları; genelde kamu sektörünce gerçekleştirilen yol, su, elektrik, liman, köprü, havalimanı, kanalizasyon, haberleşme için yatırımlar, gaz, temizlik vb temel hizmetlerin giderilmesine yönelik yatırımlardır (Zengin,2006). Bir bölgede bulunması gereken altyapı yatırımları öncelikle o yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bir bölgede turizmin gelişmesi açısından önemli rol oynayan ve bölge halkının ihtiyaçlarını da karşılamaya yönelik altyapı olanakları; enerji

kaynakları, su, ulaşım, haberleşme araçları, hijyen şeklinde sıralanabilir (İçöz ve Kozak,1998:242).

Üstyapı Yatırımları; Altyapı yatırımları genelde diğer bütün sektörlerin ortaklaşa faydalandıkları yatırımlardır. Ancak üstyapı yatırımları sadece turizm adına yapılan ve söz konusu bölgede turizm var olduğu müddetçe mevcut olacak olan yatırımlardır. Üstyapı yatırımlarının büyük bir bölümünü konaklama tesisleri ve bu tesislere bağlı işletmeler oluşturmaktadır. Turistin belirli bir bölgeye çekilebilmesi ve ekonomik bir fayda yaratabilmesi için konaklama tesislerinin gerekliliği açıktır.

Diğer Hizmet Tesisleri Yatırımları; alt yapı ve konaklama dışında kalan ve turistlerin yeme-içme, eğlenme, spor yapma ve alış-veriş gibi gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan lokanta, gazino, kafeterya, çay bahçesi, yüzme havuzu, spor tesisleri, plaj, eğlence yerleri, dans ve oyun salonları, alış-veriş merkezleri ve benzeri tesisler için yapılan yatırımlardır. Bunlar, konaklama tesisleriyle bütünleşik olarak ya da onlardan bağımsız olarak kurulabilir ve işletilebilirler.

4.8 Turizmde Yabancı Sermaye Yatırımları

Yabancı sermaye yatırımları, yabancı sermayenin Türkiye ekonomisinde olumlu etkilerine bağlı olarak, kendini turizm sektöründe de göstermektedir. Türkiye de yatırımlarla karşılaşılan kaynak güçlüğünden dolayı yabancı sermayenin yatırımlar açısından büyük önemi vardır. Turizm sektörü yatırımlarının az olması ya da turizm sektöründeki yatırımların gerçekleştirilmesinde karşılaşılan kaynak yetersizliği nedeniyle Türkiye'de turizm sektörünün 1980 yılına kadar varlığı hissedilememiştir. Bununla birlikte, turizm yatırımlarının gerçekleşmesinde kullanılan kaynak sorununu ortadan kaldırmada yabancı sermaye alternatif bir çözüm olabileceği düşünülürken tablo 6'ya göre hizmet sektöründe uluslararası yatırım girişleri böyle olmadığını göstermektedir.

YILLAR	İZİN VERİLEN YABANCI SERMAYE (MİLYON \$)		TURİZMİN TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI %
	TURİZM	TOPLAM	
1991	240.2	1 967	12.2
1992	108.1	1 820	5.9
1993	107.2	2 063	5.2
1994	57.0	1 478	3.9

1995	174.8	2 938	5.9
1996	129.1	3 837	3.4
1997	240.1	1 678	14.3
1998	52.1	1 647	3.2
1999	40.0	1 701	2.4
2000	50.2	3 060	1.6
2001	86.5	2 738	3.2
2002	80.2	2 726	3.6
2003*	42.2	1208	3.5
Kaynak: TÜRSAB (2009)			
*:2003 Ocak- Haziran			
Hizmet Sektöründe Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri (Milyon ABD Doları)			
2002*	571		
2003*	696		
2004*	1.190		
2005*	8.535		
2006*	17.639		
2007*	19.136		
2008*	14.646		
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2009)			
*: 17.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımları Kanununun ile Yabancı Sermayeli Şirketlerin ve şubelerin kuruluşu ve faaliyetlerine ilişkin izin sistemi kaldırılmış olduğundan 4875 sayılı kanundan sonraki sektörlere göre uluslararası doğrudan yatırım girişleri baz alınmıştır.			

Günümüzde, Türk turizm sektöründe karşılaşılan en önemli sorunlardan biri de alt ve üst yapı tesislerinin yetersizliğidir. Alt ve üstyapı sadece turistlerce kullanılmamakta, aynı zamanda yerel halk tarafından da kullanılmaktadır. Genelde yerel alt ve üstyapısı yetersiz olan ülkelerin, artan turizm hareketlerinin daha rahat karşılanmasını sağlamak amacıyla bu tesisleri yenileme yoluna gitmeleri önemlidir (Çeken,2003:164-165). Yabancı sermayenin önemli bir özelliği de turizm sektörüne, yatırımdan çok kiralama yoluyla girmeyi tercih etmesidir. Devletin bu firmaları Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik etmesi daha çok işletme faaliyetlerini yabancı sermaye ile birlikte gerçekleşmesi sonucu mümkün olacaktır (Tuñçsiper ve Çeken, 1997:61).

Turizm amaçlı yabancı sermaye yatırımları yüksek risk oranının paylaşılmasını sağladığından Türkiye ekonomisine katkı sağlamaktadır. Ülkemizin döviz gelirleri artar, döviz çıktısı azalır, turizmde kapasitenin daha etkin ve verimli şekilde kullanılmasını sağlar, yabancı sermayenin turizm alanındaki faaliyetleri rakip ülkelerin turist potansiyeli durumunda olan ülkelerde yapacakları olumsuz propagandaları önemli ölçüde önler, turizm sektörü emek-yoğun üretim tekniğine dayandığından yabancı sermaye yatırımı, istihdam imkânlarını genişletmektedir. Hedeflenen amaçlara ulaşılabilmesi için ciddi boyutta yabancı sermaye girdilerine ihtiyaç vardır ve bunun sağlanması için daha etkin çalışmaların yapılması gerekmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizmden elde edilen gelir, kalkınmakta olan ülkelerin ekonomileri açısından çok önemli bir kaynak olmaktadır. Bu bakımdan Türkiye gibi büyük turizm potansiyeli olan ülkelerin mutlaka bu potansiyellerini çok iyi bir şekilde değerlendirmeleri ve sahip oldukları “Turizm Rekabet Avantajlarını” iyi kullanmaları gerekmektedir. Bir başka deyişle turizm, turistik potansiyele sahip kalkınmakta olan ülkeler açısından öncelikli bir sektör olmaktadır. Bu bakımdan kalkınmakta olan ülkelerin ekonomilerinin turizm potansiyellerinin çok iyi değerlendirilmesi ve turizm endüstrilerinin akılcı teşvik tedbirleri ile canlandırılarak ülke için çok önemli bir döviz kaynağı durumuna getirilmesi, ülke ekonomileri açısından çok yararlı olacaktır.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra; insanları seyahat etmeye yönelten koşulların oluşup gelişmesi ve turistik faaliyetlerin de zorunlu bir ihtiyaç olarak kabul görmesi turizm sektörünün gelişmesine olumlu katkılar sağlamaktadır. İleri sanayi toplumlarında, sanayi sektörünün payı gerilerken; hizmetler sektörünün payının arttığı gözlenmektedir. Turizm, hizmetler sektörü içinde yer almakta ve birçok sektörden farklı özellikler taşımaktadır. Turizm sektörü; sınırlı ve belirli bölümlerde kullanılması hariç, makineleşme ve otomasyona elverişli bir sektör değildir. Yapılan üretimin hizmete dayalı olması, emeğin ikamesini büyük oranda olanaksız kılmakta ve bu üretim faktörünün önem kazanmasına neden olmaktadır.

Turizm talebinin niteliği ve boyutları ile ilişkili olarak çeşitli yatırımlarının yapılması, mevcutlarının geliştirilmesi, turistik faaliyetler doğrultusunda tarımsal ve sanayi üretimin artırılması, haberleşme ve ulaştırma imkânlarının iyileştirilmesi, turizmin gelişmesine bağlı olarak sürdürülmesi gerekmektedir. Turizm sektöründe, talebin çok esnek olmasına karşın, arzın kısa vadede inelastik, uzun vadede ise kısmen elastik olması söz konusudur. Turizm sektöründe talep; milli gelir, fiyatlar, ulaştırma ve şehirleşme faktörlerinden etkilenirken; arz, doğal, sosyal, psikolojik ve ekonomik kaynaklardan etkilenmektedir.

Turizm, boş zamanın ve harcanabilir gelirin nasıl harcanacağına ilişkin ekonomik bir kararla başlayan ve yatırım, tüketim, istihdam, ihracat ve kamu gelirleri gibi ekonomik etkilere sahip bir olgudur. Bir ekonomide turizm sektörünün ekonomik yararlarının gerçekleştirilmesinin, hükümetlerin turizm politikalarına ve turizm geliştirme projelerini uygulama ve denetleme yeteneklerine bağlıdır.

Turizmin; dış ödemeler bilânçosu açıklarını kapatması, istihdam yaratması, milli geliri doğrudan ve dolaylı olarak arttırması yanında bazı olumsuz etkileri de mevcuttur. Dış ülkelere bağımlılığın artması, fiyat artışlarının körüklenmesi, yerli halkın küçük bir kesiminin ülkenin turizm zenginliklerinden yararlanabilmesi, bu sakıncaların bazılarını yani turizmin olumsuz etkilerini teşkil etmektedir diyebiliriz. Ayrıca, turistik yatırımlarda ithal malzemelerin kullanılması ve yabancı sermayeli turistik işletmelerin kar transferi yapması ve çalıştırılan yabancılara ödenen ücretler v.b. nedenlerle de ülke dışına döviz çıkışı olmaktadır.

Daha önce de bahsedildiği gibi; Türkiye'nin turizm sektörü açısından gerekli doğal, kültürel ve tarihi kaynaklara sahip olmasına karşılık, elde edilen dış turizm gelirinin henüz hak ettiği kadar altında olduğu ve dünya turizm piyasasından hak ettiği payı alamadığı tartışılmaz bir gerçektir. Ayrıca, doğal güzelliklere ve tesislere sahip; aynı zamanda dünya turizminin en hareketli olduğu Kuzey Akdeniz'de bulunan Türkiye'nin dünya turizminden bu kadar düşük bir pay alması, kabul edilir bir durum değildir.

Dünyada, önemli turizm merkezlerinin Avrupa'da özellikle Akdeniz Çanağı'nda yer alması, Türkiye'nin turizm sektörü açısından büyük bir avantajdır. Türkiye'nin Avrupa gibi yüksek turizm harcamasına sahip ülkelere yakın olması turizm gelirlerinin olumlu etkilenmesine neden olmaktadır.

Dünyada değişen koşullar dikkate alındığında, önümüzdeki yıllarda Türkiye, sahip olduğu potansiyele uygun bir şekilde turizmden çok daha büyük boyutlarda yararlanabilmesi güçlü bir ihtimaldir. Fakat bunun gerçekleşmesi, bütünlük içinde bu kesimin sorunlarının çözümüyle yakından ilgilidir. Son yıllarda önemli ölçüde desteklenen ve filizlenip gelişen bu kesimin hızla büyümesi için desteklenmeye devam edilmesi gerekmektedir. Turizmin bu günkü geleneksel pazarlarının yanı sıra, Türkiye'nin Güneydoğu Asya, Ortadoğu ve Orta Asya pazarına yönelik pazarlama faaliyetlerine girişmesi, mevcut turizm gelirlerinin daha fazla artmasına yol açabilecektir.

Türkiye'de turizm mevsimi, Nisan-Eylül (Akdeniz ve Ege bölgelerinde) döneminde yoğunlaşmaktadır. En çok turist girişi ve turizm geliri Ağustos ayında elde edilmektedir. Sektörde, yaklaşık 1,5-2 milyon kişinin çalışmasına karşılık, mevsimlik yoğunlaşmadan dolayı çalışanların çoğu mevsimlik işçilerden oluşmaktadır. Öte

yandan Türk turizm sektörünün en önemli sorunlarından biri, niteliksiz (eğitimsiz) elemanların fazla olmasıdır. İleride artması beklenen turizm geliri, ancak kalifiye elemanların sektörde istihdamı ile mümkün olabilecektir.

Turizm ve ulaştırma birbirinden ayrı düşünülemeyen iki konudur. Ulaştırma ağını hem yol olarak genişletmek, hem de konfor-teçhizat olarak geliştirmek gerekmektedir. Ayrıca, THY ve DDY'nin güvenli, rahat ve konforlu bir seyahat imkânı sunması açısından modernize edilmesi, rezervasyon sistemlerinin merkezileştirilmeli ve birbirlerinin hizmetlerini tamamlayacak şekilde ucuz paket turlar hazırlanması, Türk turizminin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de altyapı ve kentleşme önemli bir sorun arz etmektedir. Elektrik, yol, su, kanalizasyon eksikliği, doğal çevrenin bozulması, gecekonduların çoğalması, su ve hava kirliliği, trafik, temizlik sorunları turizm hizmetlerinin gelişmesine engel olmaktadır. Tüm bu problemlerin çözümü; çevreyi ve doğal dengeyi koruyan, betonlaşmayı engelleyen, altyapıyı tamamlayan, bölge mimarisine uygun malzeme ve projeler kullanılarak inşa edilen tesislere ağırlık verilmesi ve ülkenin yerel, kültürel, sosyal vb. yönlerini birlikte ele alan uzun vadeli bir entegre turizm planlamasının gerçekleştirilmesine bağlıdır.

Turizmin ekonomik yararlarının artması; turizm sezonunun uzatılması ve tüm bir yıla yayılabilmesi için, deniz, güneş, kum, tarihi değerler ağırlıklı pazarlama anlayışının yanı sıra, çok sayıda turizm çeşidini bünyesinde barındıran Türkiye'nin kongre turizmi, kaplıca-sağlık turizmi, kış turizmi, dağ turizmi, golf turizmi, yayla turizmi, kültür turizmi, spor turizmi gibi çok değişik turizm çeşitlerinin ayrıntılı envanterinin çıkarılması, bunların geliştirilmesi, iç ve dış turizmin hizmetine hazırlanması ve sunulması gerekmektedir. Çünkü günümüzün dinamik turisti, gereksinimleri, beklentileri farklı olan tüketici gruplarından oluşmakta tatilinde kendisine en yüksek faydayı sağlayacak turistik ürünler demeti arayışı içinde bulunmaktadır.

6. KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, M. (2001), Dış Aktif Turizm Talebinin Türkiye Ekonomisine Etkisi, *Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- BARUTÇUGİL, İ.S. (1986), *Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, İstanbul: Beta Yayınları
- BULUT, E. (1998), Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Etkileri, *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar Arası İktisat Bilim Dalı, Ankara.
- BULUT, E. (2000), "Türk Turizminin Dünya'daki Yeri ve Dış Ödemeler Bilançosuna Etkisi", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2000/3.
- ÇAKIR, M. ve Bostan, A. (2000), "Turizm Sektörünün Ekonominin Diğer Sektörler İle Bağlantılarının Girdi-Çıktı Analizi İle Değerlendirilmesi", *Anatolia: Turizm Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık.

- ÇEKEN, H. (2003), *Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- ERDOĞAN, H. (1996), *Ekonomik, Sosyal, Kültürel, Çevresel Yönleriyle Uluslararası Turizm*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi
- HAZİNE MÜSTESARLIĞI, (2009), Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, Ekim, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü
- HENDERSON, C., Joan, (2007), *Tourism Crises: Causes, Consequences and Management*, Elsevier Inc, United States of America
- İÇÖZ, O. ve Kozak, M. (1998), *Turizm Ekonomisi*, Ankara : Turhan Kitabevi,.
- İLKİN, A. ve Dinçer, M. Z. (1991), *Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını.
- MILL, R. C. ve Morrison, A.M. (1992), *The Tourism System*, 2nd Edition, New Jersey, USA.
- OLALL, H ve Timur, A. (1986), *Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- ÖZTAŞ, K. (2002), *Turizm Ekonomisi; Genel Turizm Bilgileri*, Ankara: Nobel Yayınları, Eylül.
- ROBBINS, Lionel, (1932), *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, MacMillan & Co., Limited Printed in Great Britain
- TARHAN, C. (1996), *Tourism Economics*, Bilkent University School of Tourism and Hotel Management, Ankara.
- TUFAN, A. (1997), *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- TUNÇSİPER, B. ve Çeken, H. (1997), Yabancı Sermayenin Türkiye Ekonomisi ve Turizm Sektörü Açısından Değerlendirilmesi, *Standart Dergisi*, Sayı:429, Eylül.
- Turizm Bakanlığı. (2003), "Turizm İstatistikleri Bülteni", Nisan.
- Turizm Bakanlığı. (2009), "Turizm İstatistikleri", Eylül
- Turizm Bakanlığı. (2003), "Belgeli Konaklama Tesisleri İstatistikleri Bülteni".
- Tutar, E. (1990), Turizm Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi, *Turizm Yıllığı*, Türkiye Kalkınma Bankası.
- TUTAR, F. (1999), Türk Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Cari İşlemler Dengesine Muhtemel Etkileri: Akdeniz Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Türkiye Vakıflar Bankası, (2001), Turizm Sektörü, *Planlama ve İktisadi Araştırmalar Grup Yönetmeliği*, Sektör Araştırmaları Serisi, No:23.
- TÜRSAB. (2003), *Dünya Turizm Haritası Değişiyor*, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği Yayını, Sayı:229, Mart
- WTO.(2003), *Tourism Highliht*,
- ZENGİN, B. (2006), *Turizm Coğrafyası*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayını No: 36, Üniversite Basımevi.
<http://www.arenagazetesi.com.tr/default.asp?page=haber&id=58392>, Erişim Tarihi: 26.05.2009
<http://www.tursab.org.tr/content/turkish/haberler/bsk/09hab/09niSUNUM.ppt#269,13>, Erişim Tarihi: 25.05.2009.
http://www.home.anadolu.edu.tr/~otonus/turkekon/turkekon_2.ppt - Doç. Dr. Özgür TONUS/Ulusal Gelir ve Gelir Dağılımı Türkiye Ekonomisi.